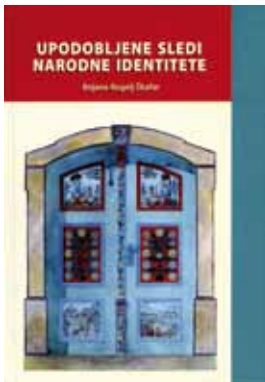

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE BOOK REVIEWS

395

Bojana Rogelj Škafar: *Upodobljene sledi narodne identitete: zbirka risanih zapisov učencev Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, 173 str., ilustr. (Ethnologica – Dissertationes; 1)

Inštitut za slovensko narodopisje je začel v letu 2010 izdajati novo knjižno zbirko *Ethnologica – Dissertationes*, namenjeno objavi študij, ki so inovativne bodisi v vsebinskem ali metodološkem pogledu in razširjajo obzorja etnoloških raziskav. Prva je izšla knjiga *Upodobljene sledi narodne identitete: zbirka risanih zapisov Otona Grebenca v Slovenskem etnografskem muzeju* etnologinje in umetnostne zgodovinarke Bojane Rogelj Škafar. Avtorica se je lotila obravnave zbirke risanih zapisov dijakov Tehniške srednje šole v Ljubljani iz časa med obema vojnama; zbirko z več ko 1500 risbami že desetletja hrani Slovenski etnografski muzej, a doslej še ni bila temeljiteje preučena.

Motiv za analizo je dejstvo, da je zbirka zaradi obsega ter motivnega, podatkovnega in pomenskega bogastva “lahko izjemno pričevalna pri razkrivanju in razumevanju družbenega dogajanja na Slovenskem med obema vojnama”. Je sama po sebi “sistem reprezentacij”, torej medij za interpretacijo pomenov. Pri tem se je avtorica odločila, da jo predstavi in razišče “z vidika simbolov narodne identitete kot tudi z vidika etnomitov in narodnih stereotipov”. K temu jo je usmerilo dejstvo, da je motivno vezana na kmečko materialno kulturo, ki je bila v tistem času podlaga za ustvarjanje t. i. narodnega sloga. Ta fenomen je bil v slovenski etnologiji in folkloristiki deloma raziskan na podlagi splošnih spoznanj ob raziskavah likovne in glasbene ustvarjalnosti ter oblačilne kulture in je opozoril na proces nacionalizacije ljudske kulture oz. ljudske kulture kot identitetne podlage narodne kulture. Gre za nadvse poučno študijo primera, čeprav utegne biti zbirka za koga minorno kulturno dejstvo iz širokega polja kulturne

dediščine, ki je vsaj že dve stoletji družbenopovezovalni in razločevalni kod, tudi sredstvo v razmerjih moči, ki uravnavajo in sooblikujejo življenje institucionaliziranih človeških skupnosti – od lokalne do nadnarodne ravni: ta “ljudski” segment kulture, kakor ga signalizirajo motivi, je na ravni narodnega povzdignjen v identitetni simbol in je lahko instrumentaliziran kot etnomit in stereotip. Seveda ne sam po sebi, temveč ga takšnega ustvarjajo interpretativna branja, pretekla in sodobna.

396

Metodološka izhodišča so postavljena na podlagi spoznanj etnologije, posebej tudi njene muzeološke specializacije, slovenske zgodovine in pa metodološkega instrumentarija, ki je bil razvit v sociologiji nacionalizma. Poleg tega so ob tem pomembni avtoričino poznavanje delovanja in poslanstva etnografskih muzejev in izkušnje muzejskega dela. Raziskati *raison d'etre* narodnega sloga v kontekstu simbolov, etnomitov in stereotipov je bil glavni cilj obravnave, ki je zahteval kroženje med teoretskimi premisleki in empiričnim gradivom.

V ospredju so vprašanja, zakaj in kako vizualizirana sled (ljudske) kulture sploh postane nacionalni simbol, zakaj in kako nacionalni simbol postane etnomit in stereotip, kakšno je razmerje med simbolom, etnomitom in stereotipom in v čigavem in kakšnem interesu se konstituira njihova simbolna govorica. Ob dilemah o etničnem med primordialno in instrumentalno paradigmo in o narodu med sorodstveno in moderno konstruktivistično interpretacijo se avtorica pridružuje vmesni ali “mehki” konstruktivistični perspektivi. Nacionalnost, narodna zavest, nacionalna identiteta niso le stvar konstrukcije in izbire, temveč tudi dejanskih zgodovinskih in simbolnih kulturnih atributov. “Preteklost pač ne more biti povsem skonstruirana; lahko je le selektivno izkoriščena ... 'ustvarjalci tradicij' [imajo] na razpolago relativno širok in hkrati omejen zbir materiala, iz katerega lahko izbirajo, ko ustvarjajo podobe naroda.” Pogled se izteče v razpravo o zgodovinskem etnosimbolizmu (pri tem se avtorica opre na razmišljanja Anthonyja Smitha), “po katerem dajejo nacionalizmu njegovo moč miti, spomini, tradicije in simboli etnične dediščine ter načini, s katerimi je (bila) preteklost ljudstva ponovno odkrivana in reinterpreterana”, njegovo gibalno je, kakor pri identiteti, povezovalno in razločevalno.

Zunaj tega tudi ni mogoče razumeti funkcije muzejev, ki so v okrilju modernih evropskih držav nastajali od 19. stoletja kot nacionalne ustanove in ideološki aparati države. Da muzeji funkcionirajo kot soustvarjalci in poustvarjalci ideologije oz. družbeno vitalnega znanja, veliko povesta “normalna” in “učinkovita” zgodovina muzejev. V evropskih etnografskih muzejih se je z estetiziranim načelom zbiranja, razstavljanja in raziskovanja “izumljene” (v smislu skonstruirane) ljudske kulture ustvarjala in poustvarjala utemeljitvena narodna ideologija. Ljudska kultura je bila, poleg jezika in zgodovine, segment v nacionalni kulturni slovnici, pri čemer je redukcija “resnične” kulture potekala na vsaj dva načina: s posegom “izbiranja” in prenosom v drug, muzealiziran kontekst. Nastali so estetizirani “tipi”, “serije”, navsezadnje zelo pogosto tudi “narodni slog”.

Stereotipizacija je proces, značilen za ustvarjanje (narodnega) sloga; avtorica je ustrezno presegla zgolj socialnopsihološko opredelitev stereotipov, ko je, glede na obravnavano snov, opozorila na načine njihove predvsem vizualne reprezentacije. Te so vedno zgodovinsko in družbeno situirane; zato so stereotipi, četudi so jim podlaga

relativno stabilne sodbe, podvrženi (pre)interpretacijam in bitkam pomenov in vrednot, fluidnim primerjavam med identitetami nas in drugih, simbolnih vključevanj in izključevanj. V konstituiranju in obrambi nacionalnih identitet in identifikacij imajo stereotipi pomembno označevalno funkcijo, so del njihovih kulturnih topografij in simbolnih geografij, hranijo se s kulturnimi reprezentacijami drugega, njihov pomemben vir pa so relativne trajne značilnosti, ki jih v najpripravljeni obliki ponujajo etnični miti. Ti so v konfliktnih razmerah, ki terjajo stabilnost in razločevanje, legitimacija za sodobnost in prihodnost, ne glede na svojo biološko (genealoško) ali kulturno (ideološko) podlago.

Sama teoretska podmena o nacionalizaciji ljudske kulture bi ostala premalo produktivna, če ne bi bila dopolnjena z ugotovitvami, kdo so njeni glavni akterji in naslovniki. Od 19. stoletja so bili to posamezniki iz izobraženskih krogov (umetniki, zbiratelji, duhovniki in učitelji kot nosilci izobraževanja). Za ustvarjanje in funkcioniranje "nacionalne kulture" je potrebno nekakšno "soglasje" o njeni normativni ravni (npr. skupen jezik, zgodovinska zavest, teritorij, pokrajina, značilnosti načina življenja, etnično kulturno izročilo itn.); njena vsebina je skupni imenovalec, s katerim se večinsko identificirajo njeni pripadniki. Identifikacijo omogočata socializacija/inkulturacija (vzgoja, izobraževanje) in internalizacija (pod vplivom šol idr. nacionalnih ustanov oz. institucij državnega aparata). Procese, kakor jih poznamo na Slovenskem, in primerljiva nacionalna prizadevanja v Evropi zbližuje dvoje: standardizacija prebivalstva in etnična prizadevanja, da si skupnost pridobi politično avtonomijo v lastni državi ali da (npr. v predvojni jugoslovanski državi) ohrani in ščiti svoje narodne interese.

T. i. Grebenčeva zbirka in tudi nekatere druge zbirke v Slovenskem etnografskem muzeju niso nastale iz strokovnih nagibov. Pomembno ozadje njihovega nastanka je biografsko, v smislu individualnih motivov in kulturnega habitusa avtorjev. Posebna odlika zbirke je, da je ustrezno dokumentirana in ima v muzeju v primerjavi z drugimi sorodnimi zbirkami višjo pričevalno vrednost, še zlasti s stališča muzejske politike oz. strokovne usmerjenosti pred drugo svetovno vojno, ki je bila izrazito narodnoprjevalna in narodnoidentitetna.

Etnografski muzej je bil prva etnološka ustanova, kadrovsko šibka, prostorsko utesnjena, materialno slabo podprta, nenehno se je boril za svoje preživetje – verjetno tudi (vsaj z deklarativno) podporo zamislim, ki so krožile v delu meščanskih izobražencev. Koncept "narodnega sloga" ni zrasel iz kake domišljene etnografske perspektive, temveč iz njenega dekontekstualiziranega, (stereo)tipiziranega znanja. Glavni praktiki narodnega sloga niso bili akademsko izobraženi eksperti, temveč "ljubitelski etnografi", torej amaterji. Alberta Siča, Jožeta Karlovška in Otona Grebenca marsikdo uvršča med narodopisce, kar pomeni, da so tako označeni ljubiteljski in poklicni zbiralci, priložnostni in "resni" pisci, učitelji, univerzitetno izobraženi strokovnjaki. Na splošno za obravnavani čas velja, da so bili predvsem ljubitelji popularizatorji narodnega sloga, tudi na povsem praktični ravni – da bi se narodni motivi ohranili v sodobnem oblikovanju stavbarstva in okrasja uporabnih predmetov in v tej formi posredno krepili narodno zavest.

Vizualna analiza tako kontekstualizirane zbirke je speljana na treh ravneh: reprezentativni pomen, ikonografski simbolizem in ikonološki simbolizem. Zanj sta uporabljene kvantitativna (ikonografska) in kvalitativna (ikonološka) analiza. Upoštevana sta izvir in poustvarjena likovnost, predvsem ornamentika, predmetnega sveta kmečke kulture, ki se opira na etnične elemente oz. etnomitsko polje. V interpretativno oporo sta bila avtorici Roland Barthes in Erwin Panofsky.

398

Eno pomembnih dognanj obravnave je, da tudi na podlagi analize te zbirke ni mogoče trditi, da je vse, kar se nanaša na družbenost človeških kolektivitet in njihovih identitet, ideološki konstrukt, zamisel, izum, predstava, temveč gre predvsem za različne modele in možnosti, ki so jih akterji nacionalnih gibanj uporabili na podlagi kulturnega repozitorija. V podobnih življenjskih razmerah evropskih narodov (upoštevaje njihovo politično in/ali kulturno genezo) so bili v ospredje postavljeni elementi prevladujočega tipa kulture, tj. podeželske, kmečke kulture, ki so dobro funkcionirali v poenotenju navznoter in diferenciaciji navzven, v primerjavah z drugimi (npr. na velikih razstavah) ali vztrajanju in obrambi svojih narodnih interesov. Reducirano in estetizirano ljudsko/kmečko je bilo gotovo element slovenskega mitomotorja med obema svetovnima vojnama, pa seveda tudi stereotip (po provenienci in motiviki).

Interdisciplinarno zasnovana študija na ta način pomembno dopolnjuje spoznanja vseh ved, s katerimi osvetljuje obravnavano problematiko: sociologiji in zgodovinopisju, ki sicer že nekaj časa presegata raziskovalne meje, s katerimi je tudi etnologija v preteklosti začrtovala ločnice z njima, prinaša predvsem uvid v družbena razmerja in pomen kulturnih dejstev, ki so soustvarjala slovensko narodno zavest in krepila narodno pripadnost. Konkretna problematika tudi ne bi mogla biti preučena brez upoštevanja razmerij z umetnostnozgodovinskimi postavkami in s sodobnimi analizami vizualnega. Etnologijo je obogatila s spoznanji, ki pomembno dopolnjujejo ne le podobo o njenih usmeritvah v prvih desetletjih 20. stoletja in so pomembna tudi v mednarodni primerjalni perspektivi, temveč jo tudi opomni, kolikšna je moč teoretskega in metodološkega orodja, ki ga ponujata sodobno družboslovje in humanistika. In prav to je tisto, kar danes v najproduktivnejši obliki povezuje različne discipline.

Skladno s predstavljeno problematiko in njeno izpeljavo uvodnemu poglavju "Spoznavni in metodološki okvir" sledijo teoretično in metodološko zastavljena poglavja "Od etnije do nacionalne identitete", "Muzeji in narodna/nacionalna identiteta", "Od ljudske kulture k narodnemu slogu", "Stereotipne reprezentacije v funkciji narodne/nacionalne identitete", nato pa poglavja, ki tematizirajo konkretno obravnavano zbirko: "Zbirka risanih zapisov – primer etnomitskega?", "Slovenci in narodna identiteta", "Slovenski etnografski muzej in narodna identiteta do 2. svetovne vojne", "Narodni slog na Slovenskem" in "Vizualna analiza zbirke risb učencev Otona Grebena", ilustrativno ponazorjena z osemintridesetimi zgledi iz zbirke. Obravnavo zaključuje "Sklep", dodan je razvid "Literatura in viri" in na koncu spremno besedilo sourednice zbirke "Kroženja med snovnimi drobcami in identitetami".